

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕМАТИКА ІЗ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ЗА НАВЧАЛЬНОЮ
ДИСЦИПЛІНОЮ

«Філософія»

на період з 11 травня до 22 травня 2020 р.

для студентів за спеціальністю: 022 «Дизайн»,

груп БДЗ-11-8/1, БДЗ-11-8/2, БДЗ-11-8/3, БДЗ-14-8

Викладач: Бондаренко Олег Олегович, кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін.

Навчальні настанови:

Теоретична підготовка: формування розуміння і надання допомоги студентам в опануванні матеріалу щодо природи, функцій, загальних законів та закономірностей філософської діяльності людини і суспільства; сформувані в них розуміння логіки філософської діяльності культури як унікальних форм фіксації індивідуального досвіду олюднення світу, досвіду самонародження в культурі, що безперервно залучає людину до пошуку нових відкриттів у сфері самоздійснення особи.

Очкувані результати навчання: забезпечення засвоєння специфіки філософського осягнення дійсності, ознайомлення із наявними філософськими концепціями, які розкривають поліфонізм та плюралізм філософського мислення, створити умови для формування світоглядно-методологічної культури студентів

ТЕМИ ЗАНЯТЬ

1. 11 травня 2020 р. Наукова революція XVII ст. та її роль у створенні механіко-матеріалістичної картини світу. Формування нової парадигми філософування. Характерні риси філософії Нового часу.
2. 18 травня 2020 р. Філософія епохи Просвітництва. Класична німецька філософія.

Навчально-методичний матеріал для самостійного вивчення студентами

Філософія Нового часу. На кінець XVI - початок XVII ст. буржуазні виробничі відносини настільки розвинулися в межах феодального суспільства, що стали можливими більш успішні спроби буржуазії політично оформити переворот, який вже фактично відбувся в базисі. Наприкінці XVI ст. перемагає буржуазна революція у Нідерландах, в середині XVII ст. - у Англії. Народжується новий клас - буржуазія. Економічна діяльність, інтереси реально практичного життя ведуть до дійсного пізнання світу, в тому числі природи, до орієнтації на пізнання, яке б не було засновано лише на цитатах із Біблії, а яке використовувало практичний досвід. Для формування науки Нового часу, характерна орієнтація на пізнання дійсності, що опиралася на відчуття. Одночасно перед філософами і вченими постає питання про сутність і характер самого пізнання, що призводить до підвищення значення гносеологічної орієнтації Нової філософії: розглядається становлення наукової методології, а саме два протилежні погляди на метод пізнання - індукція **Ф. Бекона** та дедукція **Р. Декарта**.

Метод в широкому розумінні слова – “шлях до чого-небудь”, “шлях крізь”, спосіб соціальної діяльності в будь-якій її формі, а не лише в пізнавальній. Поняття методології має два основні значення: 1) система визначених засобів, прийомів і операцій, що застосовуються в тій або іншій сфері діяльності (в науці, політиці, мистецтві тощо); 2) вчення про цю систему, теорія методу.

Ф. БЕКОН (1561 – 1626) – *родоначальник новоєвропейського матеріалізму; засновник емпіризму (як методологічного напрямку); творець «природної» філософії; провісник нової науки.*

Головне досягнення: *філософське обґрунтування науково-технічного прогресу і необхідності експериментального дослідження природи.*

Праці: «Удосконалення пізнання», «Про гідність та примноження наук», «Новий органон», «Природна та експериментальна історія», Утопія «Нова Атлантида», «Про витлумачення природи», «Історія Генріха 7», «Політичні й моральні есеї, або настанови» та ін.

Концепція нової науки.

Мета науки: 1. *приносити користь людині, збагачувати її життя новими винаходами.* «Знання є сила». 2. «Пізнання причин і прихованих сил усіх речей та розширення влади людини, доки все не стане для неї можливим». 3. «Те, що в дії найбільш корисне, те і в знанні найбільш істинне» - *єдність теорії та практики.*

Програма «Великого відновлення наук»: перетворення природознавства на основу наукового пізнання. Новий метод – метод наукового відкриття; експериментальне дослідження природи; логічна індукція. Джерело істинного пізнання – природа, форма зв'язку з нею – чуттєвий досвід.

Вчення про «примари» людського розуму: - примари роду – зумовлені людською природою, пов'язані з її пізнавальними якостями, вроджені, - примари печери – зумовлені індивідуальними особливостями людини, її вихованням, звичками, - примари ринку, або площі – зумовлені спілкуванням, суспільним життям, неправильним слововживанням, - примари театру – «не є вродженими і не проникають у розум таємно, а відкрито передаються та сприймаються з вигаданих філософських систем».

2 способи пізнання природи: 1. антиципація – пізнання, що виходить із певних припущень, попередніх, часто непевних понять, 2. інтерпретація – поступове й методичне сходження від емпіричних фактів до теоретичних узагальнень. Можливість подолання хибних уявлень. Прогрес науки.

Чуттєвий досвід: - основа достовірного знання, - непевність чуттєвого сприйняття, - людські почуття обмежені, обманні, дають лише знання зовнішніх властивостей речей.

Основа пізнання: не первісне спостереження, а дослід, з науковою метою зорганізований експеримент, що відрізняється від звичайного чуттєвого досвіду системністю й цілеспрямованістю.

Науковий експеримент: природні явища вивчають, штучно створюючи такий стан, коли все приховане відкривається швидше, ніж у звичайних умовах. **Значення експерименту:** відкриваючи шлях до наукової істини, наукові дослідження не відходять від потреб практики.

Експеримент (метод) – спеціально-організований дослід, передбачає створення штучних умов, певного питання.

3 можливі шляхи пізнання:

- 1) шлях *навука* – абстрактний раціоналізм, виведення істин розумом із самого себе;
- 2) шлях *мурахи* – однобічний емпіризм, мета якого – накопичення фактів;
- 3) шлях *бджоли* – справжній шлях науки, перетворення емпіричних фактів за допомогою раціональних методів на наукову істину. Шлях від емпірії до теорії, від чуттів до загальних аксіом. Метод логічної індукції.

Р. Декарт (1596 – 1650) – родоначальник нової філософії, родоначальник європейського раціоналізму, представник методологічного напрямку, через поняття руху – механіцизм,

деїзм, природний історизм, засновник наукової теорії рефлексів, абстрактна матеріалістична фізика, абстрактна ідеалістична метафізика, субстанційний дуалізм, один із творців сучасної науки.

Головне завдання: обґрунтування суверенітету науки, вивільнення її з полону середньовічних авторитетів; практична значущість науки - знаряддя людської могутності; критикував схоластику, її метод і логіку; раціоналізм, філософський дуалізм.

Головні філософські праці: «Трактат про світ», «Міркування про метод», «Діоптрика», «Геометрія», «Метеори», «Метафізичні розмисли», «Принципи філософії», «Пристрасті душі».

Раціоналістичний метод. Протилежний емпіризму. У широкому розумінні – філософський напрям, що протиставляється містиці, ірраціоналізмові, релігійній вірі. У вузькому – напрям у методології (протилежний емпіризмові), представники якого розглядають розум як єдиний засіб достовірного знання.

- Для **раціоналізму Р. Декарта** притаманні уявлення про те, що:

1) формою наукового знання є побудована засобами логічної дедукції система, основу якої становлять прості й очевидні істини (вроджені ідеї);

2) цими засобами може бути досягнуте безумовне і вичерпне знання дійсності. Істина прихована від людини. Для її пізнання достатньо самого тільки розуму та систематичних наукових досліджень. Метод – правило використання розуму.

Джерело достовірного знання: самого чуттєвого досвіду замало. Джерелом знання є тільки людський розум, інтелект. «Лише інтелект здатний пізнавати істину, хоча й мусить звертатися по допомогу до уяви, чуттів, пам'яті».

Поняття методу. «Під методом я розумію точні й прості правила, суворе дотримання яких завжди перешкоджає тому, щоб хибне визнавати за істинне, і, без зайвої витрати розумових сил, але постійно і невпинно збільшуючи знання, сприяє тому, що розум досягає істинного пізнання всього, що йому приступне».

Правила методу

1) Правило розумової очевидності. «Ніколи не приймати за істинне нічого, що я не визнаю би таким з очевидністю, тобто ретельно уникати похапливості й упередженості та включати у свої судження тільки те, що уявляється розумом настільки ясно і чітко, що не дає жодного приводу для сумніву». «Під інтуїцією я розумію не віру в хитке свідчення відчуттів і не

оманливі судження безладної уяви, а поняття ясного й уважного розуму, настільки просте й чітке, що воно не залишає ніякого сумніву в тому, що ми мислимо».

2) Аналітичне вивчення природних явищ. Ділити кожне з розглядуваних утруднень на стільки частин, скільки можливо і потрібно для кращого їх розв'язання.

3) Необхідність дотримання порядку. Розташувати свої думки у певному порядку, починаючи з предметів найпростіших, завершуючи найскладнішими – процес *логічного виведення, раціональна дедукація*. **Дедукація** – шлях опосередкованого пізнання, який потребує елементів інтуїції, та спирається на неї. *«В людині немає інших шляхів до достовірного пізнання істини, крім чіткої інтуїції й необхідної дедукації».*

4) Енумерація. Орієнтує на досягнення повноти знання, на послідовність та ретельність дедуктивного виведення. Вимагає повного переліку, всеосяжного огляду дедуктивних висновків

1) Правило очевидності

2) Аналіз

3) Синтез

4) Повний перелік

Знання – єдина логічна система.

Порівняння системи філософії із деревом, *«коріння якого – метафізика, стовбур – фізика, гілки – усі інші науки»*. **Метафізика** – перша філософія, містить першопочатки пізнання.

Принцип універсального сумніву. Метафізичне обґрунтування методу. Треба все піддати сумніву – вихідний пункт філософії. Принцип радикального сумніву прагне звільнити наукове мислення від різних забобонів, упереджених суджень, хибних уявлень, тобто від «примар». *«Звільнитися від них ми можемо не інакше, як наважившись бодай раз у житті піддати сумніву все те, стосовно чого в нас виникає найменша підозра в недостовірності».*

Концепція попереднього очищення розуму, адже він не має зовнішніх критеріїв і може спиратися лише на себе.

«Я мислю, отже я існую» - перша істина філософії Декарта.

Сумнів – усвідомлення власної недосконалості, про яку можна говорити лише порівнюючи її з чимось досконалішим – Богом. *«Поняття Бога первинніше за мене самого, бо яким чином я міг би дізнатися, що сумніваюсь і бажаю, тобто що мені чогось бракує і що я не є досконалим, якби я не мав у собі ідею буття, більш досконалого, ніж моє власне, у*

порівнянні з яким я дізнався би про недоліки своєї природи». **Бог** – кінцева передумова мислення людини.

Філософія епохи Просвітництва. Класична німецька філософія

Імануїл Кант (1724-1804).

Праці: «Думки про істинну оцінку живих сил», «Всезагальна природна історія і теорія неба», «Фізична монадологія», «Нова теорія руху і спокою», «Спостереження над почуттям прекрасного і піднесеного». Задум критики народився ще в 1772.

Критичний доробок: «Критика чистого розуму» (дві редакції - 1781, 1787, Рига), «Критика практичного розуму» (1788), «Критика здатності судження» (1790), «Релігія в межах тільки розуму» (1793).

Головні питання: «Що я можу знати?», «Що я маю робити?», «На що я можу сподіватись?» і «Що таке людина?» - це відповідно гносеологічна, етична, релігійна і антропологічна проблематики, що їх розгортав І. Кант, і всюди базовою є настанова критичності.

Головна проблема «Критики чистого розуму»: що уможливує *об'єктивно значуще пізнання*, тобто пізнання в аспекті аподиктичності (достовірність, ясність, строгість), де було б визначено межі, правила і умови застосування розуму, на відміну від догматизму (що приймає положення як аксіоми, без будь-якої перевірки) і скептицизму (як реакції на некритичне застосування розуму). Це не критика «книг і систем», а критика здатності розуму взагалі, суд розуму над собою. «Дух доказовості і основ» (Н. Мотрошилова), який орієнтується на математику, природознавство, які будуються на принципі апіоризму. В другій передмові йдеться про революцію в способі мислення, яка зачепила математику і природознавство, і якої так треба в метафізиці: не знання ставляться у відповідність із предметами, а предмети – із пізнанням. «Пізнаємо в речах лише те, що вкладено нами самими». Немає іншого світу, окрім того, що даний в досвіді, а досвід є продуктом синтетичної спроможності розуму. Вирішення питання про *можливість-неможливість метафізики*, яка стрибає за будь-який можливий досвід. Теоретична метафізика неможлива (прагне пізнати речі), а от практична – так, бо там питання Бога, свободи і безсмертя виконують іншу функцію. Питання розширення знання – «як можливі синтетичні судження апіорі?», питання застосування розуму в розвитку всіх наук. «Як можлива чиста математика? Як можливе чисте природознавство? Як можлива метафізика?». Ця критика як трактат про метод, а не система самої науки, пропедевтика до системи трансцендентальної філософії. Трансцендентальна філософія як проект (займається не предметами, а способами нашого пізнання).

Структура системи. Книга складається з двох розділів: 1) трансцендентальне вчення про начала 2) трансцендентальне вчення про метод. В першу частину входить трансцендентальна естетика (вчення про простір і час як чисті форми чуттєвого споглядання, умови можливості будь-якого досвіду), трансцендентальна логіка (куди входить аналітика і діалектика). Трансцендентальна аналітика присвячена розсудку (йдеться про поняття розсудку, дедукцію, схематизм, феномени і ноумени), а в діалектиці йдеться про поняття чистого розуму,

трансцендентальні ідеї, антиномії, паралогізми, ідеал. У вченні про метод (другий розділ) знаходимо розділи про дисципліну, канон, архітектоніку і історію чистого розуму.

Основні ідеї системи Канта:

- Розрізнення: чисте і емпіричне пізнання. Апріорне знання (позаемпіричне, додосвідне) – підстава всіх наших уявлень і знань. Воно має характер всезагальності (дійсне для всіх розумних істот) і необхідності (немає винятків). Трансцендентальне як сфера конституювання будь-якої предметності, відрізняється від трансцендентного, що позначає вихід в понаддосвідне. Обсяг, зміст і цінність апріорних знань – основна проблематика. Апріорні форми споглядання – простір (стосується зовнішніх явищ) і час (стосується внутрішніх явищ) уможливають чуттєвість, формально їй передують. Самі по собі – вони ніщо, тобто їх немає ані в речах самих по собі, ані в їх стосунках, адже вони стосуються саме суб'єктивних умов споглядання.

- Суб'єктивні умови можливості досвіду (ми конструємо предметність за певними правилами, закладеними в розумі, які спільні для всіх людей). Синтетичний характер пізнання (споглядання + категорії розсудку = явища; поняття як синтезовані уявлення; розум дає принципи синтезу). Трансцендентальна єдність апперцепції або єдність самосвідомості – первинний і базовий синтез, як умова всіх синтезів, стосується трансцендентального Я, яке відрізняється від теоретичного Я і емпіричного Я. Апперцепція – не єдність, а синтетична діяльність як така, супроводжує всі акти пізнання.

- Три пізнавальні здатності: чуттєвість (речі нам даються через неї), розсуд (речі мисляться через поняття), розум (про принципи, функції найбільшого поєднання, абсолютні синтези). А ще є сила уявлення, яка поєднує споглядання і розсудок. Схематизм як конструювання, задіювання структур на продукування предметів світу. Всі ці здатності обмежені досвідом, передбачають його в сенсі спрямування на деяку предметність.

- Розрізнення пізнання і мислення. Утримати, обмежити розум від надмірної спекуляції. Речі самі по собі і явища (речі, якими вони є для нас), або ноумени і феномени. Розум дає нам пізнання, але він схильний до ілюзій – ноуменів. Мислимо ноумен в негативному сенсі, але не можемо його пізнати.

- Антиномії чистого розуму (там розсудок і чуттєвість не отримують матеріал у наших відчуттях). Їх три: Бог, безсмертя, свобода. Незалежність від каузальності, як негативного значення. Переводять теоретичний розум (де вони мають регулятивний характер) в практичний (де вони мають конститутивний характер).

- Мораль, як принципи і правила, які можуть бути універсалізовані. Тобто раціональність, формальний характер – основа моралі. Невизначена свобода – то є хаос, тому свобода має бути обмежена у вигляді самозаконодавства розуму. Не прагнути щастя, а бути гідним щастя. Категоричний імператив: чини так, щоб максима твоєї волі завжди водночас могла бути значущою як принцип універсального законодавства. Чому імператив? Бо наша воля не свята (воля = розуму), а є злою.

Просвітництво як явище європейської культури.

Основні представники

Франція: Вольтер, Ш. Монтеск'є, Ж. Ламетрі, Д. Дідро, Е. Кондільяк, Ж.-Ж. Руссо, К. Гельвецій, П. Гольбах

Попередник: П'єр Бейль

Німеччина: Г. Лессінг, Й. Гердер, Й. Гете

Англія: Е. Шефтсбері, Г. Болінброк

Росія: О. Радищев, М. Новиков

Основні ідеї: відмежування від традиції та авторитетів, думай самостійно, ідея освіченого монарха (окрім Ж.-Ж. Руссо); критика релігії – *атеїзм* вперше вільно опублікований в текстах; пануюча точка зору щодо релігії – *деїзм*; теїсти – *Гольбах, Ламетрі, Дідро*; ставлення до історії – направленість на майбутнє; віра в прогрес; віра в досконало побудоване суспільство; ставлення до природничих наук – вони вважаються зразковими; філософія має бути так само побудована; методологія - досвід+аналіз+математичний аналіз; розум – центральне поняття.

Філософські ідеї: критика вроджених ідей та апіоризму (Р. Декарт), критика «найкращого зі світів» (Г. Ляйбніц), критика «людина-тростина» (Б. Паскаль), критика «людина людині вовк» (Т. Гоббс) – всі люди мають природжену мораль.

Визначення суті Просвітництва (І. Кант): Просвітництво як ідеологія та філософія. Sapere aude! – мисли самостійно, май мужність користуватися особистим розумом. Людина мислить себе такою, що може скористатися традиціями, настановами... Це призводить до життя чужим розумом. Епоха Просвітництва – змінює стару настанову та наважується діяти власним розумом. Треба стати дорослим – епоха повноліття. Приватне та публічне застосування свободи.

Природа – створена як та, що творить.

XVIII ст. – природна релігія, мораль – значення щодо попереднього досвіду, не суперечить здоровому глузду

Антагонізм природного та людського

Усвідомлення багатоманітності та складності природи

Д. Дідро: не можна охопити весь світ одразу як єдність. Принцип нескінченності пізнання.

Філософія Просвітництва переорієнтована з метафізики на конкретне знання.

Дослідження природи стає моделлю побудови філософського знання.

Гносеологічний оптимізм: віра в прогрес, побудову світлого майбутнього (у Вольтера), філософія має бути побудована на принципах природничих наук, все рухається за допомогою розуму.

Скептицизм: світ відкритий для пізнання, але не апіорного; немає посилок на авторитети; істини продукуються суспільством заради того, щоб позбутися екзистенційного страху.

Георг Вільгельм Фрідріх ГЕГЕЛЬ (1770 – 1831)

Твори:

- *Тексти, написані Г. Гегелем і видані за його життя:* «Феноменологія духу» (1807), «Наука логіки» (1812, 1813, 1816), «Енциклопедія філософських наук» (1817, 1827, 1830), «Філософія права» (1821),

- *Тексти, написані Г. Гегелем і видані після смерті:* «Геологічні твори» (1907, Дільтей, Ноль), «Філософська пропедевтика»

- *Тексти, не написані Г. Гегелем і видані після смерті:* «Філософія історії», «Естетика», «Релігія».

Основні принципи філософії Г. Гегеля.

Філософія Г. Гегеля спирається на три фундаментальні інтуїції:

знання про дійсність можливе тоді, якщо дійсність є розумною.

Знати можна про те, що є дійсним.

Те, що є дійсним у власному сенсі тлумачиться як розуміння і поступова реалізація певної фундаментальної (первинної) структури, яка лежить в основі реальності.

Фундаментальна структура – абсолютне – розум. Ця структура мислиться як єдність (тотожність) мислення і буття. Первинна структура конститує телеологічний процес – процес пізнання – самопізнання розуму.

Завдання філософії духу – показати схематику розгортання самопізнання.

Поняття системи.

Одним з найважливіших спрямувань дослідницької діяльності Г. Гегеля було створення «системи філософії», яка б охоплювала усю сукупність людських знань його епохи в систематизованому вигляді. Для нього як для теоретика дуже важливим було вирішення питання принципів засад здійснюваної систематизації знань, а також питання розчленування створюваної системи. До їх розгляду Г. Гегель повертається кілька разів, уточнюючи свою позицію. Так, першим варіантом було розчленування, що подано в «Феноменології духу». А саме: Дух як система явищ людської свідомості, самоусвідомлення та пізнання; історія інтелектуального розвитку людства від примітивних форм чуттєвості до початку філософських знань; логіка — як система діалектичних категорій, фундамент, на якому виникає наукова філософія природи. Більш зрілий варіант розчленування Г. Гегель подає в «Енциклопедії»: 1. Логіка. 2. Філософія природи. 3. Філософія духу.

Оскільки розробку філософської системи Г. Гегель здійснював в контексті діалектичного мислення, то й характеристики окремих елементів системи і самої системи несли в собі діалектичний зміст розвитку (саморозвитку). Г. Гегель висуває тезу, згідно з якою мислити абсолютну тотожність суб'єкта і об'єкта первісною є фундаментальна помилка. Поняття «тотожність» пусте без протиставлення йому поняття «відмінність»: розглядаючи якусь тотожність, ми одночасно фіксуємо і відмінність. Згідно з позицією Г. Гегеля «істинною філософією є не філософія тотожності, а філософія, головним принципом якої є певна єдність протилежного, ця єдність завжди діяльна (рух, зіткнення), а тому під час вирізнення її протилежних моментів завжди тотожна сама із собою». Г. Гегель вбачав можливість

кількох варіантів розвитку системи філософського знання. А саме три члени філософського знання, якими Г. Гегель вважає логіку, природу і дух, він з'єднує в таких порядках:

1. Логіка (як всезагальне) — природа (як одиничне) — дух (як особливе).

2. Природа (одиничне) — дух (особливе) — логіка (всезагальне).

3. Дух (особливе) — логічна ідея (всезагальне) — природа (одиничне).

Цей третій порядок, в якому логічна ідея є серединою, як всезагальною, всепроникаючою, був використаний Г. Гегелем у роботі «Феноменологія духу». Але в більш пізньому розвитку поглядів Г. Гегеля, як в згаданій «Енциклопедії», чіткіше проявляються теоретичні засади його філософської системи, яку він наголошено **називав системою «абсолютного ідеалізму»**, а вихідне поняття системи — «абсолютною ідеєю».

Абсолютний ідеалізм Г. Гегеля пов'язаний зі спробою охопити весь універсум, природний та духовний світ єдиним поняттям, яким була «абсолютна ідея» — першопочаток, або субстанція всього існуючого. В такій якості абсолютна ідея наділяється атрибутом всезагальності, стосовно якого все інше є кінцева одиничність. Абсолютна ідея Г. Гегеля розглядається як всезагальне родове начало. Зі створених засад Г. Гегель піддав критиці своїх попередників — Канта, Фіхте, Шеллінга. Позицію Канта він критикував за припущення «речі в собі», незалежної від мислення.

Ідейні стовпи системи абсолютного ідеалізму:

- *Вивільнення свідомості з опозиції до речей.* В нас ті самі структури, що і в світі. Мислення=буття – базова інтуїція, що лежить в основі структури дійсності. «Все розумне є дійсним, а все дійсне – розумним». Предмет безумовного пізнання – субстанційний зміст буття, яке в той же час є безпосередньою власністю нашого Я.

- *Абсолютна ідея, або дух, розум* («жива субстанція», що перетворюється на суб'єктивний дух) як головний принцип. Світ як діалектичне саморозгортання абсолютної ідеї, в напрямку все більшого самоусвідомлення і свободи, шлях самопізнання розуму. Завдання філософії – показати схематику цього розгортання. Абсолютне, яке покладає себе в іншому, і повертається до себе в цьому покладанні. Абсолютне за своїм визначенням має включати своє «інше» (скінченне), бо інакше воно би не було абсолютним, якби щось межувало із ним. «Буття в собі» + «буття для себе» = «буття в собі і для себе». Телеологічність історії (замкненість, завершеність її в Пруській державі). Абсолютна ідея – як субстанція (тканина предметності) і як суб'єкт (самосвідомість духу).

- *Системність, когерентність всіх ланок.* Поняття як рушій системи («В понятті немає нічого такого, чого би не було в дійсності, і навпаки»), стихія мислення, іманентний смисловий рух. Пізнання як опосередкування (опосередкована безпосередність). Діалектичний метод (теза-антитеза-синтез). «Aufheben» - самозняття, новотвір Г. Гегеля. В його творі «Наука логіки» розсуд і розум, які у І. Канта були розмежовані, тут вписуються в єдину схему пізнавальних здатностей: абстрактний (розсудковий) – тут принцип тотожності, діалектичний (негативно розумовий), і спекулятивний рівень (розумовий позитивний).

- *Оригінальність Гегеля - єдність методу і змісту* (Гегеля критикували у змішуванні логіки речей і логіки пізнання, але ж таким було його завдання). Метод ніколи не даний наперед, він в самому процесі кристалізується. Діалектичний метод саморозвитку поняття просякає всезагальний процес самопокладання духу. Абсолютна ідея – як сама форма філософії, а не тільки зміст.

Л. ФОЕРБАХ (1804 – 1872) – німецький філософ, спочатку один з послідовників Г. Гегеля, пізніше — творець філософської концепції матеріалістичного спрямування, яка отримала назву «антропологічний матеріалізм». Упродовж деякого часу — професор Ерлангенського університету, з якого був звільнений після розкриття його авторства анонімною атеїстичної праці «Думки про смерть та безсмерття» (1830).

Праці: «До критики філософії Гегеля» (1839), «Сутність християнства» (1841), «Основні положення філософії майбутнього» (1843), «Сутність релігії» (1845), «Історія філософії Нового часу від Бекона Веруламського до Бенедикта Спінози» (1833).

В світі нема нічого, крім природи, вона ніким не створена і є причиною самої себе. Природа є також основою походження людини, а релігія - це хибна, перекручена свідомість. Природа – основа всього суцього. Особливість філософії Л. Фоєрбаха полягає в тому, що це **антропологічний матеріалізм**. Критикуючи гегелівську філософію за зневагу живої людини, за ігнорування відчуттів як джерела пізнання, Л. Фоєрбах за початковий пункт свого вчення приймає живу людину. У цьому і полягає, на думку автора, його антропологічний підхід до філософії.

Л. Фоєрбах відкидає ідеалістичне вчення про первинність мислення по відношенню до буття. Він доводить, що свідомість людини є особливою властивістю мозку, що воно кінець кінцем вторинне по відношенню до матерії.

Проте антропологізм Л. Фоєрбаха мав і свою негативну сторону. Вона полягала в тому, що людина розумілася ним переважно як фізіологічна, біологічна, а не як суспільна істота. Тим часом реальна людина не може розглядатися поза суспільством, поза суспільними відносинами.

Л. Фоєрбах, визнаючи пізнаваність світу, різко критикував агностицизм. Вихідним в процесі пізнання він вважав відчуття, що дає людині, на його думку, всі необхідні відомості про навколишній світ. Сильною стороною матеріалізму Л. Фоєрбаха було те, що він рішуче підкреслював зв'язки ідеалізму з релігією, виявив їх гносеологічне коріння, виступав з різкою критикою релігії. Проте Л. Фоєрбах відкинув вчення про діалектику. У цьому полягав один з недоліків в його переконаннях.

Що означає очистити філософію від релігії? Зняти дуалізм духу і дійсності, показати, що дійсність є чуттєво сприймана, що думка виправдовує себе через чуттєвість. **Матеріалізм** як боротьба проти абсолютизації мислення («Мислення походить від буття, а не буття від мислення»). В «Сутності християнства» йдеться про те, що «таємниця теології в антропології, а таємниця спекулятивної філософії – в спекулятивній теології». За релігійним Богом криється абстрагована людська сутність, абсолютизовані людські якості. **«Людина людині Бог»**. «Розлад людини і Бога, на якому базується релігія – то розлад людини із власною сутністю» («Сутність християнства»). Релігія подвоює людське буття, відчужує людину від її природи, родової істоти за своєю сутністю. Теологію можна звести до антропології (Бог там як моральна і духовна істота) і фізіології, в сенсі фізики (фізичний аспект Бога, як обоження і вираження природи). Однак, філософія має включити в себе те, що складає сутність релігії («людина людині бог», принцип любові, принцип природи). «Опускаючи теологію до антропології, я піднімаю антропологію до теології». Це філософія як «релігія любові».

Антропологічний принцип (предмет філософії – не Я, не абстрактний дух, не розум, взятий в абстрактному сенсі, але дійсна і цільна людська істота. Мислить людина, а не Я, не розум). Людина як природна, тілесна істота, сутність якої родова. Пізнання як чуттєве пізнання, пізнання себе через об'єкт. Принцип любові, принцип «Я-Ти». Критика ідеалізму, діалектики, релігії.

Рекомендовані джерела

Основні

1. Алексеев П. В., Панин А. В. Философия: Учебник для вузов. — М., 1996.
2. Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Сучасна соціальна філософія. — К., 1996.
3. Барулин В. С. Социальная философия: Учебник. — 2-е изд. — М., 2000.
4. Бондаренко О. Зло: етичний та естетичний вимір / Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: Філософські науки. – Випуск 21. – 2015.
5. Бондаренко О. Літературоцентричність та владний дискурс / Гілея: науковий вісник. – Випуск 91(12). – 2014.
6. Бондаренко О. Народження літературного тексту з духу зла / Гілея: науковий вісник. - Випуск 107(4). – 2016.
7. Блецкан М. І., Логойде В. М. Філософія, онтологія, гнесеологія, діалектика: Курс лекцій. — Ужгород, 1999.
8. Введение в философию: Учебник: В 2 ч. / Под ред. И. Т. Фролова. — М., 1990.
9. Головка Б. А. Філософська антропологія. — К., 1997.
10. Горак А. І. Філософія. — К., 1998.
11. Горський В. С. Історія української філософії: Курс лекцій. — К., 1996.
12. Гуревич П. С. Основы философии: Учеб. пособие. — М., 2000.
13. Історія філософії України: Підручник / М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин та ін.) — К., 1994.
14. Канке В. А. Философия: Учебник для вузов. — М., 2001.
15. Кондзьолка В. В. Філософія історії. — Львів, 1996.
16. Конституція України.
17. Краткий философский словарь / Под ред. А. П. Алексеева. — М., 1998.
18. Кульчицький О. Основы філософії і філософських наук. — Львів, 1995.
19. Мир философии. Книга для чтения. — М., 1991.

20. Мотрич Н. С. Социальная философия: Курс лекций. — К., 1998.
21. Основы современной философии: Учеб. для вузов. — 3-е изд. — СПб., 2001.
22. Петрушенко В. Л. Філософія: Курс лекцій. — К., Львів, 2001.
23. Проблема человека в Западной философии. — М., 1988.
24. Причепій Є. М., Черній А. М., Гвоздецький В. Д., Чекаль Л. А. Філософія: Посібник. — К., 2001.
25. Радугин А. А. Философия: Курс лекций. — 2-е изд. — М., 2001.
26. Рассел Б. Історія західної філософії. — К., 1995. — 759 с.
27. Ручка А. А. Соціальні цінності і норми. — К., 1976.
28. Современная западная философия: Словарь. — М., 1991.2
29. Современная философия. Словарь и хрестоматия. — Ростов-н/Д, 1991.
30. Спиркин А. Г. Философия: Учебник. — М., 2000.
31. Философия: Учебник / Под ред. проф. В. Н. Лавриненко. — 2-е изд. — М., 1998.
32. Філософія: Підручник / І. В. Бичко, І. В. Бойченко та ін. — К., 2001.
33. Философия: Учебник для вузов. — Ростов-н/Д, 1999.
34. Філософія: Підручник // Под ред. І. Ф. Надольного — К., 2001.
35. Философия: Учеб. пособие. — 2-е изд. / Под рук. Ю. В. Осичнюка, В. С. Зубова. — К., 1997.
36. Філософія: Підручник / За ред. М. І. Горлача, В. Г. Кременя, В. К. Рибалка. — Харків, 2000.
37. Философская энциклопедия: В 5 т. — М., 1970.
38. Философский энциклопедический словарь. — М., 1983; 1997.
39. Філософія : словник-довідник: навч. посіб / за ред. І.Ф.Надольного, І.І.Пилипенка, В.Г.Чернеця. — 3-тє вид., доп., випр. і перероб. — К. : НАКККіМ, 2010.
40. Філософія: навч. посіб. / за ред. докт. філософ. наук, професора І. Ф. Надольного. — К. : Вікар, 2008.
41. Бондаревич, І. М. Філософія: навч. посіб. / І. М. Бондаревич. — К. : Алерта, 2013.
42. Чижевський Д. Нариси з історії філософії в Україні. — К., 1992.
43. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней и средневековой философии. — М., 1991.
44. Шаповалов В. Ф. Основы философии: Учебник для вузов. — М., 2000.
44. Щёкин Г. В. Социальная философия. — К., 1996.

Додаткові

1. Антология мировой философии: В 4 т. — М., 1969–1975.
2. Аристотель. Метафизика: В 4 т. — М., 1983.
3. Асмус В. Ф. Античная философия. — 3-е изд. — М., 2001.
4. Бердяев Н. А. О назначении человека. — М., 1993.
5. Бэкон Ф. Новый органон: В 2 т. — М., 1972. — Т. 2.
6. Быстрицкий Е. К. Бытие человека в культуре. — К., 1992.
7. Библия. — К., 2001.
8. Блинников Л. В. Великие философы: Словарь-справочник. — 2-е изд. — М., 2000.
9. Бутенко А. П., Шкреба А. А. Диалектика общественного развития. — К., 1991.
10. Вернадский В. И. Философские мысли натуралистов. — М., 1988.
11. Гальчинский А. С. Суперечність реформ. — К., 2001.
12. Гегель Ф. Наука логики: В 14 т. — М., 1959.
13. Гегель Ф. Философия истории. — СПб., 1993.
14. Гельвеций К. О человеке // Соч.: В 2 т. — М., 1974.2
15. Герасимчук А. А. Філософські основи менеджменту: Курс лекцій. — К., 1992.
16. Гердер И. Г. Идеи к истории философии человечества. — М., 1977.
17. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1991.
18. Гулига А. В. Немецкая классическая философия. — М., 1986.
19. Декарт Р. Рассуждение о методе // Соч.: В 2 т. — М., 1989. — Т. 1.
20. Доброхотов А. А. Категории бытия в классической западноевропейской философии. — М., 1986.
21. Энгельс Ф. Діалектика природи // К. Маркс, Ф. Энгельс. Твори. — Т. 20.
22. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. — К., 1992.
23. Зотов А. Ф. Современная западная философия: Учебник. — М., 2001.
24. Ильин В. В. Теория познания. Эпистемология. — М., 1994.
25. Ильенко Э. В. Философия и культура. — М., 1991.

26. История диалектики. Немецкая классическая философия. — М., 1978.
27. Колінгвуд Р. Дж. Ідея історії. — М., 1991.
28. Камю А. Бунтующий человек. — М., 1990.
29. Кант И. Критика чистого разума // Соч.: В 6 т. — М., 1963. — Т. 3.
30. Кант И. Пролегомены // Соч.: В 6 т. — М., 1965. — Т. 4.
31. Копнин П. В. Диалектика, логика, наука. — М., 1973.
32. Коран. — М., 1997.
33. Крымский С. Б. и др. Эпистемология культуры. — К., 1993.
34. Кузнецов В. Н. Французский материализм XVII в. — М., 1991.
35. Культура, человек и картина мира. — М., 1987.
36. Лекторский В. А. Субъект, объект, познание. — М., 1980.
37. Ленін В. І. Матеріалізм і емпіріокритицизм // Повн. збір. творів. — Т. 18.
38. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. — М., 1977.
39. Лук'янець В. С., Соболев О. М. Філософський постмодерн. — К., 1998.
40. Лукьянов А. Е. Становление философии на Востоке. — М., 1987.
41. Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию? — М., 1991.
42. Маркс К. Тезисы о Фейербахе // К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. — М., 1970. — Т. 3.2
43. Методичні вказівки для самостійної роботи студентів з курсу філософії. — К., 1995.
44. Морен Б. Втрачена парадигма. Природа людини. — К., 1995.
45. Ницше Ф. // Соч.: В 2 т. — М., 1990. — Т. 2.
46. Ортега-и-Гассет. Что такое философия? — М., 1991.
47. Пролеев В. С. Духовность и бытие человека. — К., 1992.
48. Сартр Ж. П. Стена. — М., 1991.
49. Современные зарубежные теории познания. — М., 1992.
50. Сорокин П. Человек, цивилизация, общество. — М., 1991.
51. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание. — М., 1972.
52. Соловьев В. С. Чтение о Богочеловечестве. Русская идея. — М., 1989.
53. Тейер де Шарден П. Феномен человека. — М., 1988.
54. Фейербах Л. Сущность христианства / Избранные филос. произведения. — М., 1955. — Т. 1.

55. Философия. Религия. Культура // Критический анализ современной буржуазной философии. — К., 1993.
56. Философия истории: Антология. — М., 1995.
57. Фихте И. Назначение человека. — Минск, 1997.
58. Франк С. Л. Смысл жизни // Духовные основы общества. — М., 1992.
59. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. — М., 1990.
60. Фромм Э. Бегство от свободы. — М., 1990.
61. Хайдеггер М. Время и бытие. — М., 1993.
62. Чаадаев П. А. Философские письма. — М., 1989.
63. Черній А. Онтологія духовності. – К., 1996.
64. Швырев В. С. Научное познание как деятельность. — М., 1988.
65. Шевченко В. І. Концепція пізнання в українській філософії. — К., 1993.
66. Ясперс К. Смысл и назначение истории. — М., 1991.

Додаткові інформаційні ресурси:

www.padabum.com

http://www.ph4s.ru/book_gum_phylos.html

http://dumka.ho.ua/books_kf.htm

http://philosophy.kpi.ua/p/blog-page_26.html

<http://filosof.historic.ru/>